محمد حسن کاکړ ۲۰۱۶/۱۰/۰۲

جان ستوارټ مِل
په نوي دقیقو کي

د آزادی فلسفه، تجربي فلسفه،
د ګټورتوب فلسفه

څلورمه برخه

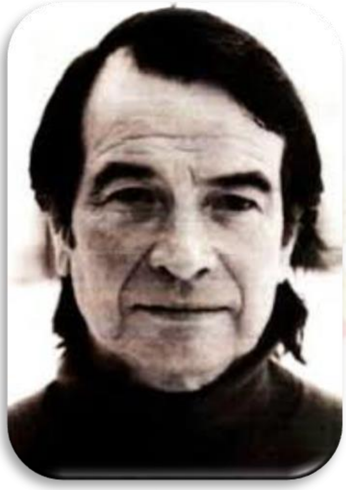

ليکونکئ: پال ستراترن

پښتو کوونکئ: محمد حسن کاکړ

د جان ستوارټ مِل ژوند اوآثار

جان ستوارټ مِل د ۱۸۰۶ کال د مي په ۲۰مه په لندن کي پيدا شو. څرنګه چي مخ کی مو هم ووېل، پلار يې له اول نه د هغه پوهنه پر غاړه واخيستله او عزم يې کړئ وو چي له خپل زوی نه يو نابغه جوړ کړي. جان مِل په درې کلنی کي د رياضي او لرغوني يونان په زده کړي او په اته کلنی کي يې د لاتين، الجبرې او د اقليدوس د هندسي په زده کړي پيل وکړ. دی تر دوولس کلنی پوري د منطق او فلسفي لپاره تيار مالومېده، خو هرڅه د پلان له مخي وړاندي لاړل نه. داسي ښکاري چي ځوان مِل په اوه کلنی کي د افلاتون تي ايتس *(Theaetus)* په يوناني ژبه لوستلئ وي. دی که څه هم ددغه اثر د کلمو په مانا پوهېده، او جمِلې يې ويلای شوې، خو درک يې کړه چي د مفهوم د پوهېدلو وسه يې نه لري. که چيری د افلاتون د دغي لوړي سويې ديالوګ، چي د علم لوړ

ارسال مقالات:
info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

اوښکلي ټکي ځنګه یکی تعریف شي په نظر کي ونیول شي، ، د ځوان مِل دغه درک موږ ته د تعجب وړ نه ښکاري، خو نه د هغه پلار ته. هغه خپل زوي ته وویل چي دغه اثر بیا ولولي.

جان ستیوارټ مِل

د جان مِل ښوونه، په پرله پسي او حتمي ډول هر سبايي په شپږو بجو پیل کېدله او ټوله ورځ به یې دوام کاوه. په عادي لوبو کي له نورو کوچنیانو څخه ګوښه ساتل کېده، او تفریح ته نه پرېښوول کېده، تر څو، نه چي *" د کار عادت مات شي او د لتي میل پیدا شي."* شعرونو او تخیلاتو ته په ښه نظر نه کتل کېدل. مشر مِل په دې عقیده وو چي شخصي جذبې باید د عمومي اجتماعي رضا او موافقې، یا نارضائیت په وړاندي وځپلي شي. د هغه د لاربشود روحیه د *والټر لنډو (Walter Landor)*دغه شعار وو: *" یو څو آشنایان، لا لږ دوستان، بیژندګلویان هیڅ نه"* جېمز مِل چي د بنتهام د خوښي یا نیکمرغي د پرنسیب عام مبارز او د ستر اقتصادي متفکر، *ریکارډو (Ricardo)* لوی خواخوږی سلاکار وو، دننه په خپل کور کي، په واقع کي د ویکټوریا د کلاسیک عصر یو هیبتناک حیوان وو. ، د خپل زوی د پوهني سره د هغه ځیره اندېښنه بیخي ډېره وه. جان ستوارټ مِل تر دیارلس کلنۍ پوري د هغه په خپله وینا *" د سیاسي اقتصاد ټول کورس تمام کړی وو."* دا کومه مبالغه نه ده. ده د خپل پلار او ریکارډو تر مینځ مباحثو کي ګډون کاوه، نوي اقتصادي افکار به یې جذبول او حتی پخپله به یې هم نظرونه وړاندي کول.

مِل په ۱۸۲۱ کي په پنځلس کلنی کي د قانون او اخلاقیاتو په اړه د بنتهام اثر تر لاسه کړ. همدا چي د هغه درې واړه ټوکه یې ولوستل، وې ویل چي:*"زه اوس یو بل انسان شوئ یم."* د بنتهام او د هغه فلسفي نظریو ته د هغه ستاینې حد نه لاره. *" زه اوس د هغه څه څښتن شوم چي په ژوند کي به د موخي په نامه یاد شي؛ چي د نړی مصلح شم."*

بنتهام د خپلو اثارو له خپرولو سره هیڅ علاقه نه لرله، هغه دغه کار خپلو پلویانو ته پرېښود، چي د هغه د ناتمامو لیکنو نه کتابونه جوړکړي او د هغه ټول فکرونه چي ده هره ورځ د هغې موضوع په اړه ځرګندول چي خیال ته به یې راتلل، د کتاب په ډول واړوي. ستوارټ مِل په اتلس کلنی کي په هغې دیري غټي پروژې لاس پوري کړ، چي د بنتهام د لیکنو د نوټو څخه چي له یو میلیون نه دیري کلمي کېدلې، تنظیم کړي. دغه کار په پای کي د *"پرشواهدو (On Evidence)"* خو ټوکیز اثر شو.

مِل وروسته د خپل ژوند په اړه کتاب *(Autobiography)* کي په ځرګند ډول ښکاره کړه چي: " زه هیڅکله هلک نه وم.". یو څوک د هغه د کور د دنني چاپیریال تصور کولی شي چي دغسي څوک یې مشر وي چي د زوی په وینا یې *" هغه هر ډول قوي جذبو ... په وړاندي ټینګه کرکه ښوولـه. ده هغه لیونتوب ګڼلـه."* خو د مِل مور دا ټول په څه سترګه کتل؟ هغې یا د وېرې یا ناتوانی یا تسلیمي له اِمله هیڅ و نه کړل. داسي ښکاري چي هغې دا ټول دمخه لیدلي وو. د هغه مور دارالایتام چلوئ وو. له همدې اِمله به وي چي جان مِل د خپلي اتوګرافی په ۳۲۵ مخونو کي یو ځل هم د خپلي مور یادونه نه ده کړې.

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

جیمز مِل د خپل زوی په دماغ مینځلو کې دغومره بریالي وو چي تر اوه ویشت کلني پوري د هغه د دنني ژوند، په دلیل او عقل سره پوره اداره کېده. ځان ته یې اجازه نه ورکوله چي د پلار له خوا خپل مینځلي دماغ نه آخوا شي. دی حتی له خپلو استثنایي استعدادونو نه هم بي خبره وو. هغه یې داسي ګڼل چي *" هغه د همزولو له [استعدادونو څخه] نه دباندې او نه لاندې دي؛ څه چي زه کولای شم د متوسطو استعدادونو هر هلک او نجلی یې په یقین سره کولی شي."* دغسي قضاوت یوازي د هغه چا له خوا کېدلی شي چي له خپلو همزولو سره یې هیڅ نه وي لیدلي، یا په ازاد ډول ورسره ګرېدلئ نه وي. سره له دې هم په دغه ځوان باندې چي هیڅکله هلک نه وو، له ځان نه د خبرتیا حس ورو ورو غلبه وکړه. تر څو د ۱۸۲٦ کال په مني کې، کله چي د لندن له ملیار نه ډک ښار کې یې د پخوا په شان پرله پسې کار کاوه، دمه وکړه او له ځان نه یې و پوښتل: *" داسي وګڼه چي ټول ارمانونه دې په ژوند کې پوره شوي دي. ... ایا دا به تاته غټه خوښي او نېکمرغي وي؟"* د هغه په خپلو الفاظو *"یوه نوې نه ځپل کېدونکې د ځان ویښتیا اواز په ځرګند ډول ځواب راکړ چي، نه!. په دغه ځواب سره مې دننه په وجود کې زړه ډوب شو. ټول هغه بنسټ ونړېده چي ژوند مې پرې ولاړ وو."* دغه ځوان چي د نېکمرغی په

ویلیم وردزورت

سین سایمن

فلسفي یې ټینګه عقیده لرله، ددې توان نه لاره چي هغه د ځان کړي.

جان ستوارټ مِل هغسي عصبي ناروغي لرله، چي ډېر دمخه یې فکر کېده، خو ده هغه پټه ساتلې وه. داسي ښکاري چي حتی مور او پلار هم پرې خبر نه وو. سره له دې هم د دغې ناکرارۍ په حال کې د تغییر سین روان وو. مِل په دې پیل وکړ چي د *ویلیم وړډزورت (W. Wordsworth)* (۱۷۷۰-۱۸۵۰) رومانتیک شعرونه او غیر عقلاني متفکرانو لکه د فرانسي اجتماعي مصلح، *سین سایمن (Saint -Simon)* (۱۷٦۰-۱۸۲۸) لیکني ولولي. بیا یوه ورځ یې ځان په ناڅاپي ډول ولید چي د فرانسي د جذباتي شاعر *ژان فرانسوا مر مانتیل (Jean François Mar Montel)* یادونه لولي. کله چي دغې فقرې ته ورسېد، چي شاعر په هغې کې د خپل پلار مرینه بیان کړې وه، مِل په ژړا شو. دی وایي چي دی په خپل ذهن کې ددغې صحنې په "ځرګندې مفکورې" سره و خوځېد. که څه هم دی دې ته اشاره نه کوي چي په هغې کې په ربښتیا

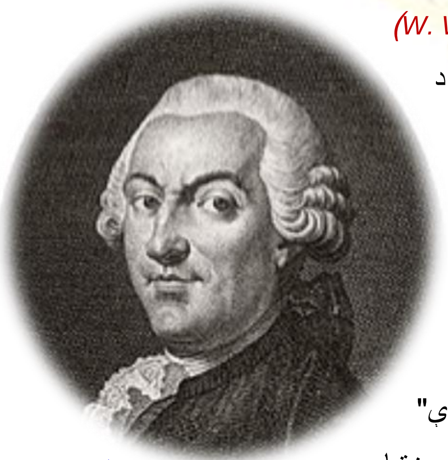

ژان فرانسوا مر مانتیل

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

څه پېښېدل. د هغه خپله ځپل شوې هیله چي دده په خپل ژوند کي به دغسي صحنه پېښه شي، چي له**فروید** (Freud) نه دمخه وخت کي به دغسي روښانه نه وای. مِل دغي نتیجي ته ورسېد، چي دی اوس بیرته روغ شوئ دئ. *" د دغه فکر ځپل چي په هغه کي ټول احساسات به مړه شوي وي، له مینځ څخه لاړ."* اوس نو جان مِل ځان دي ته ځانګړئ کړ چي انسان پالني ته په خپلي فلسفي کي ځای ورکړي.

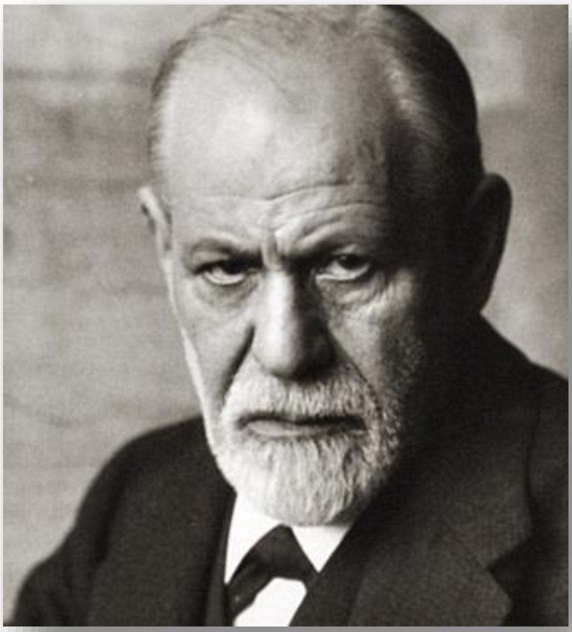

زیګموند فروید

مِل که څه هم د ګټورتوب په فلسفي ولاړ وو، په دي پیل وکړ چي د هغي په مؤسسانو انتقادي شي. د بنتهام په اړه یې درک کړه، چي *" ځان وینېتوب زموږ د عصر د نوابغو هغه شیطان [یاني د رومانتیک غورځنګ پلویان لکه وړډز ورت] په هغه کي هیڅ وینن نه شو."* دی دغي نتیجي ته ورسېد چي بنتهام *" د هغو ډیرو بې برکتو او بې حاصله خلکو په نسل پوري [تعلق لاره] چي انګلستان تل تولید کړي دي."* دغه وروستی تبصره له خپل پلار سره د اشارې نه ډېر د غیر شعوري دښمنی تمثیل کوي، خو دی په همدغه وخت کي هم معتقد وو، چي " بنتهام د بشریت ستر خیر غوښتونکئ وو." مِل د ګټورتوب په فلسفه کي د انسان پالني عنصر له ننویستلو نه برسېره، په دي لټه کي شو، چي ټول مفهوم یې پراخ کړي. هغه د دغه کار په کولو سره په دي پیل وکړ چي د لیري رسېدونکي او اصلاحي لبرلي اېډیا په داخل کولو سره دغي مشخصي او په منطقي لحاظ مستدلي فلسفي ته تحول ورکړي.
د هغه له څرګندي وینا سره سم چي دی روغ شوئ، مِل ورو ورو له خپل عصبي رنځ نه پوره روغ شو، خو اوس یې د تنګ تکور کلاسیکي کانسرتونو ته په تللو سره د خپل پلار نارضائیت ځان ته متوجه کړ. خو له کانسرټ نه د خوند په اخیستلو په حال کي د هغه تېره ذهن دغه وېره حس کوله، چي حتمي ده چي ټوله موسیقي به په ځاي ودرېږي. هغه یوازي محدود نوټونه لري، او هغه به یوه ورځ په یقین سره اخر ته ورسېږي. (له دغي ساده تېروتني سره سره د مِل استثنایي منطقي قدرتونه او ذهني سلامتي له نیکه مرغه بیرته په حال شول.)
مِل، د غه محتاط، په قانون ولاړ او غیر عادي مستعد ځوان، د دغي عصبي ناروغی له تجربي نه د یو ډېر نادر صفته انسان په شان راووت. د هغه غېر تخیلي سختوالي پر ځای چي پلار یې پکښي تزریق کړئ وو، مِل په استثنایي ډول د پوهاوی شخص شو، او د عادت له مخي همدا چي د بل چا نظر یې اورېده، ځان یې پرې پوهاوه.
د هغه د هدف نجابت اوس د عمل او واقعیت په ډګر کي اعتدالي شو. هغه دغه احساس ته، چي انساني نېکمرغي څه مانا لري، پراخ انکشاف ورکړ، او له تنګ او نه بنېل کېدونکي فرقه ایز احساس نه یې کرکه هم کوله.
بیا نو هغه څه چي حتمي وو، پېښ شو. مِل په خلیرویشت کلنی کي په دغسي ښځي مین شو، چي ښه جذابه او ډېره ذکي وه. دغه دوه ویشت کلنه **هرییت تایلر** (Harriet Taylor) یوه سوزناکه شاعره، خو د کنټرول شوي جذبي خاونده وه. هغي هم د ده میني ته سمدلاسه د هو ځواب ورکړ. خو هغه له بده مرغه د یوه ډېنامیک او بریالي سوداګر سره واده وه، خو د هغه د پوهاوي بېساري خاصیتونه د مِل له پوهاوي سره جوړ راغلل. جان

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

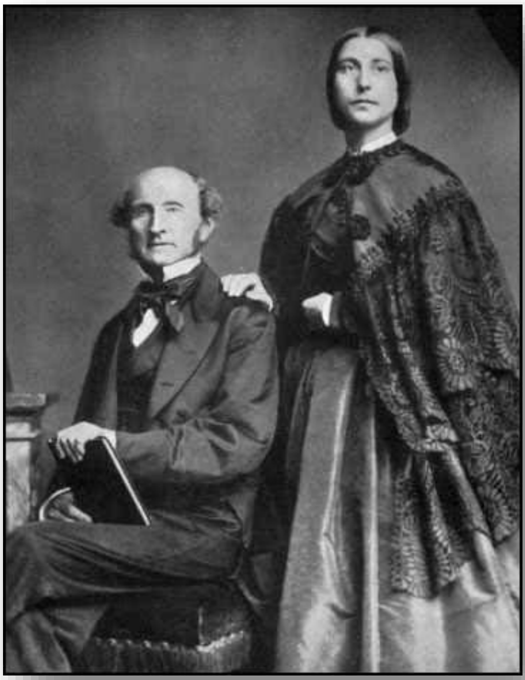
هربيټ مِل او جان مِل

ټېلر (John Taylor) له خپلي مېرمني سره مينه لرله، هغې زر د هغه وفاداری حس له مخې چي له خپل مېړه سره يې ژوره مينه لرله، هغه قانع کړ، چي پر مِل مينه ده، په داسي حال کي چي له خپل مين سره په ليدلو ټينګار کوي، د دوی تر مينځ به "نامناسب توب" نه وي. د يوه کال دننه وکتوريا د برتانيي مِلکه شوه. په عين حال کي دغه سوچه وکتوريايي اخلاق شل کاله اوږد شو.

مِل، په منظم ډول هري يت ليدله، کله د اونی په اخير يا ويک ايند کي، چي ټېلر به چيرته د بزنس د پاره تللئ وو، هلته پاتي کېده. کله به چي دغسي چانس نه برابرېده، ټېلر به د ډوډی خوړلو نه وروسته په مهارت له کور نه وته، او کلب ته به ته، او د مېرمني مين به يې د يوه افلاتوني ماښام تېرولو لپاره د فلسفي او شعري جدي بحث لپاره ښکاره شو. خو کلونه وروسته جان ټېلر يوځه تند مزاجه شو. د ستوارت مِل يوه وروځه په غبر ارادي ډول پورته او کښته رېيدله او هربيټ يو لړ عصبي تکليفونه پيداکړل. له دي سره هم هرځه په سطح کي يوځه ارام ښکارېدل. په بيخي ډېره اندازه يې له عالي احساس نه په استفادی سره دغي ازمېيل شوي ډلي و کولای شوای په خپله غوره شوي لار کي بريالي وي. ټېلر د کيميا په بزنس کي ګټه وکړه، مِل يو استثنايي فيلوسوف شو، هربيټ د هغه د ايډيا ګانو په انکشاف کي غټ رول و لوبوه. (مِل وروسته ادعا وکړه، چي هغي دده د ډېرو لويو اثارو په ليکو کي برخه لرله.) په عين حال کي وکتوريايي پسپسکي چالانه وي، خو مِل هر هغه څوک سخت ترټه چي د هغه د ميني نوم به يې په خوله اخسته. ټېلر هره شپه خوندورو ډوډيو او واين څښلو ته زور ورکړ، او هربيټ د ضعف کولو غير عادي استعداد وښود.

مِل خپل عادي ډېر کارکولوته دوام ورکړ. په اتلس کلنی کي يې په ملکي سرويس کي ننوت، او د ختيځ هند شرکت

جورج ايليټ (قلمی نوم)
مری ان ايوانز (اصلی نوم)

ايمانوئيل کانټ

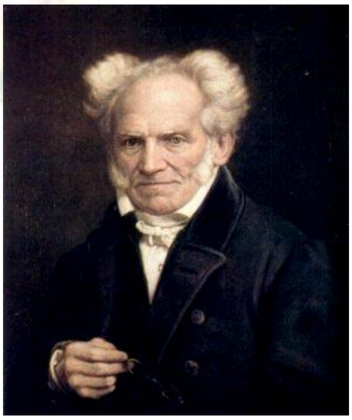
آرتر شوپنهاور

کي يې دنده تر سره کوله، چي پلار يې هلته يو لوړ پوړئ چاروائ وو. (جېمز حاضر نه وو چي زوی يې خپل عقلاني ميراث په پوهنتون کي ضايع کړي.) څو کاله وروسته جان ستوارټ مِل د نفوذمني ويسټ منسټر مجلې

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و يا spineghar@gmail.com

چلول پر غاړه واخیست، چي دغسي نامتو لیکوالان لکه *کولرج او جورج ایلیت* يي جذب کړل. (د مجلي د ډېرو فلسفي او ادبي کارنامو په لړ کي د انګلیسي عمومي لوستونکو ته د *ایمانویل کانت* ورپېژندل، او د نا اورېدلي *شوپنهاور* ارزونه وه، چي هغه يي په لړ وخت په جرمني کي مشهور کړ.)

تر دغه وخت پوري د بنتهام حضور په ښېښه اي صندوق کي د غول د صورت په شان محصور شوئ او په ۱۸۳٦ کال کي جېمز مِل د نزعي په حال کي و، چي ستوارټ مِل بیا په عصبي ناروغی اخته شو. له همدي کبله به وو، چي پلار يي په وروستیو ورځو کي و نه شو لیدلی. د جېمز مِل د مړیني نه وروسته، زوی يي بیا روغ شو، خو د وروځي غېر ارادي رپېدا يي تر پخوا نوره هم شدیده شوه.

هِګل بركلي جان لاک هیوم

جان ستوارټ مِل په ۱۸٤۳ کال کي *'د منطق سیستم'* په نامه اثر خپور کړ، چي په هغه سره يي نوم وایست. دغه اثر د *جان لاک، برکلي او هیوم* د برتانیې د تجربي عنعني په لار کنبل شوئ، خو د جرمني *میتافزیکي فلسفه* يي چي، *ایمانویل کانت* (۱۷۲٤-۱۸۰٤)، او *هیګل* (۱۷۷۰-۱۸۳۱) ورته انکشاف ورکړئ وو، له نظر نه وغورځوله. (مِل په دې قانع وو چي میتا فیزیک رد کړي. د جرمن میتافیزیک پوازي له هغو ځو موضوعګانو څخه وو چي هغه سخت وپاروي. هغه لا ځرګنده کړه چي له هیګل سره اشنایي "یو ځوک له عقل نه محروموي."

د مِل *امپیریسیزم* هغه فلسفي ډګر هوار کړ چي د خپل ګټورتوب فلسفي ایدیاګاني پرې خوری کړي. مِل د تجربي فلسفي د پلویانو په شان فکر کاوه، چي کومه هغه پوهنه چي موږ يي تر لاسه کوو، په نهایت کي له تجربي څخه راوزي. دغه ډول راوتنه به د عقل نه کار اخیستل په غېږ کي ونیسي، خو حتی پخپله عقلي استدلال هم د تجربي محصول دئ، او په تاریخي، روحیاتي او فلسفي مفهوم موږ عقل د *شمېریز استقرا (enumerative induction)* له لاري کشف کوو. یاني موږ *عمومي حکمونه (generalization)* کوو، چي هغه په مکرري شمېرني سره استقرا کېږي [استقرا یاني له جزئیاتو نه د کلیاتو استنتاج کول] . موږ دغه پېښه په وار وار مشاهده کوو چي لمر(الف) په ظاهر کي د کنګل د اوبه کېدلو (ب) لامِل کېږي. ، بیا موږ دغه نتیجه اخلو چي (الف) د (ب) لامِلکېږي (لمر یخ اوبه کوي). د مِل د فکر له مخي ټول علمي تفکر په دغه ډول کار کوي. هغه د تجربوي یا ازمایښتي تجربي له مخي کار کوي.

مِل ښه درک کړه چي *استقرا (induction)* خطا کېدونکي ده. فرق نه کوي چي موږ څو واره د پېښو لړی ووینو، موږ هیڅکله باوري کېدلی نه شو، چي بل ځل به کوم مختلف څیز ښکاره نه شي. دا چي ټول قوګان [یو ډول مرغه چي په اوبو کي لامبي]، سپین دي، تل د رښتیا په شان منل شوي وو، خو د اتلسمي پېړی په پای او د نونسمي پېړی په پیل کي په استرلیا کي د اروپایانو په میشته کېدلو سره مالومه شوه، چي تور قوګان هم شته دي.

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

په استقرا سره د پوهې په ترلاسه کولو کې د ناسم توب امکان تل شته. خو مِل ټينګار وکړ چې دغسې پوهه د اعتبار بېلې درجې لرلی شي. دا هم په تجربي سره مالومېدلی شي چې مونږ دغه پوهنه څنګه ترلاسه کولی شو، او چې هغه کوم ډول شواهد توليد کړل. که دغه پوهه د نوري پوهې په ترلاسه کولو کې ګټوره ثابته شوه، بنيي چې هغه د يقيني توب له لوړې درجې نه بهره منه ده. د تجربو عمومي طرح ګاني (patterns) د طبيعت"قوانين" تهيه کولی شي، چې هغه پخپل وار د طبيعت د نورو قوانينو په ټاکلو کې ګټور کېدلی شي. دغه حقيقت چې ډېر تېزابونه له القلي (alkali) سره په تعامِل کې مالګه جوړوي، کيميا پوهان دغې فرضيې (hypothesis) ته و هڅول چې ممکن ټول تېزابونه له القلايد سره په تعامِل کې مالګه جوړه کړي. دا به بيا و ازمايل شي، او په دغې پروسې کې به ډېر ځانګړي تعامِلونه کشف کېدلی وشي.

د يقيني توب دغه ارزونه به حتی په غېرساينسي ډګرونو کې هم پيښېدلی وشي. په اوله کې د پيښو د يوې ځانګړي لړۍ په اړه، زمونږ استقرا به په خپله رامينځ ته شي. د بېلګې په ډول، مونږ کشف کوو چې د ډېر مقدار بير (beer) څښل به مونږ نېشه کړي. د زيات مقدار سايډر (cider) يا واين (wine) يا ويسکي(Whisky) مونږ نېشه کوي. دا مونږ دوهمې استقرا درجې ته هڅوي. د هر الکولي څښاک زيات مقدار څښل سړی نيشه کوي. لا مهمه داده چې مونږ د خپلو تجربو په اړه د دوهمې درجې استقرايي نتيجې تر لاسه کوو. مونږ د مکررو تجربو په رڼا کې دغې نتيجې ته رسيږو چې ټولې حادثې د عمومي مطابقت تر حاکميت لاندې دي. د هغو سلوک به له پخوانې سلوک سره مطابقت وکړي. مونږ نتيجه اخلو چې پخپله طبيعت له ځينو عمومي قوانينو سره مطابقت کوي. د مکررو او پراخو تجربو په پايله کې مونږ دغې نتيجې ته رسيږو، چې هره پيښه (effect) يو علت (cause) لري. په تاريخي لحاظ د ژوند په يوه وخت کې دغه نتيجه ترلاسه کيږي؛ هغه زمونږ د روحي ماشين يوه برخه ګرځي، او په دې ډول هغه زمونږ ټول فلسفي ليد ته ځانګړتيا ورکوي. هغه هغه طريقه کيږي، چې مونږ ژوند کوو؛ هغه طريقه چې مونږ فکر کوو.

د عليت په اړه چې دغې نتيجې ته رسېدلي يو، مونږ د يوه بل علمي کشف په لور د " له مينځ نه وړني استقرا" (eliminative induction) له لارې مخ په وړاندې ګام اخيستلی شو. مونږ يوه پيښه تجربه کوو، او څو ممکن علتونه کشف کوو. يو څوک مري؛ مونږ ټول ممکن علتونه ازميو. د يوه عضوي حيوان جنس يا نوع پوره له مينځ څخه ځي؛ مونږ خاص علتونه څېړو، او له نظر څخه غورځوو. يو په بل پسې ډول ډول علتونه له نظر څخه غورځول کيږي، تر څو چې مونږ استقرايي "سم" ځواب ومومو. دا په خپل وار د طبيعت د قانون په اړه زمونږ د فردي عقيدې تفکري اثر پياوړۍ کوي. خو هسې چې مونږ ليدلی شو، حتی دغه شمېريز استقرا د شمېريز استقرا پر پخوانې پرنسيب باندې ټينګ ولاړ دئ.

د مِل په نظر شمېريزه استقرا په نهايت کې زمونږ ددغې ټولې علمي پوهې توجيه يا اساس دئ. په پای کې مونږ په دغې طريقې ډډه کوو، چې له دوو اساسي عنصرونو څخه استفاده کيږي: تجربه او ياد.

د مِل استدلال ډېر قوت لري، خوځيني د ضعف ټکې هم لري. د دوهمې درجې له استقرا سره سره - لکه يو ډول والئ او عليت- د هغه په استدلال د راتلونکې په اړه د هيوم په افراطي امپيريسيزم باندې غلبه کولی نه شي. زمونږ ټوله استقرايي پوهه يوازې په تيرې او اوسنې توافق يا يو ډول والې (consistency) باندې ډډه کوي. داسې هم هغه زمونږ په هغې ګڼنې يا فرضيې ډډه کوي چې وايي راتلونکئ به له تېر او اوسنې مهال په شان يو ډول وي. د مِل په نظر دغه ګڼنه چې راتلونکئ به تيرې ته ورته وي، زمونږ په دوهمې درجې استقرايي پوهې پورې اړه لري. خو دا د منطقي ګردی څرخ له ځان سره لري. د هيڅ استقرا دپاره ممکنه نه ده چې وښيي

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و يا spineghar@gmail.com

راتلونکي به د تيري، اوس يا راتلونکي په شان وي. په دغه ساده دليل چي ټوله استقرايي پوهه په همدغي استقرايي پوهي ولاړه ده.

دوهم اعتراض پخپله د ساينس پوهانو له خوا دئ. کومه هغه نوې طريقه چي دوی نوي قوانين پري باسي، له دغي استقرا سره لږ تړاو لري، يا يي هيڅ نه لري. يو ساينس پوه حيرانوونکي واقعيتونه (facts) ازمييي، او بيا يي د شرح لپاره ډول ډول ګڼني وړاندي کوي. بيا هغه دا تر ازمايني لاندي نيسي، چي و ګوري که هغه له واقعيتونو سره اړخ لګوي. که يي مطابقت وکړ، دغه ګڼنه يا فرضيه د پوهي، ساينسي قانون او يا حتی د قانون په شان منل کيږي. بياهم په دغه اعتراض باندي د مِل متقابل استدلال يوڅه قوت لري. د هغه په نظر هره فرضيه به تل غېريقيني پاتي وي. نوري فرضيي به هم وي، چي له دغو واقعيتونو سره به مطابقت کوي. دا چي کومه يوه يي ومنله شي، د فرضيي استدلال کوم لارښود نه ورکوي. (د مِل له انتقاد سره سره له شمېريز استقرا نه هره دوهمه درجه استقرا بيا هم له هماغه عيب نه خالي نه وي.)

د مِل تجربي طريقه هم دی له يوه بل زيانمن سوال سره مخامخ کوي. مونږ څنګه پوهيږو، چي هغه پيښه چي مونږ يي تجربه کوو، زمونږ له تجربي څخه بېل شتون لري؟ په بله ژبه مونږ څنګه پوهيږو، چي په نړۍ کي يو څيز د يوه رښتيني او ټينګ ټکي په شان شتون لري؟ مِل په متوافق ډول له دېنه انکار وکړ چي دغسي فرضيه وړاندي کړي چي زمونږ له خبرتيا يا شعور نه دباندي يوه تلپاتي نړۍ وجود لري. پر ځای يي نظر ورکړ چي "ماده" به د يوه دائمي امکانيت په شان وګڼله شي. دی داډه وو چي "ددغي مادې مفکوره ټوله هغه معنا په ځان کي نغښتي لري، چي دغي ګډي نړۍ ورپوري تړلي دي. ددغي ګډي نړۍ نور اوسېدونکي به لږ قانع وي. مِل په متمم ډول استدلال وکړ، چي دماغ د " د احساس لرلو تلپاتي امکانيت دئ." زمونږ دماغ يو لړ احساسات او هيجانونه دي، چي له خپل ځان نه د" شعور مزي" (thread of conscience) په شان خبرتيا لري. دغه مزئ يا تار مخ په بيرته اړولو سره يادونه تهيه کوي.

دغه استدلال، چي په روحياتي يا فلسفي لحاظ څه پيښيږي، په خاص ډول قانع کوونکئ نه دئ، خو د "خبرتيا يا شعور مزئ" په خپل ذات کي د راتلونکي د پاره يوه ښه نښه وه.

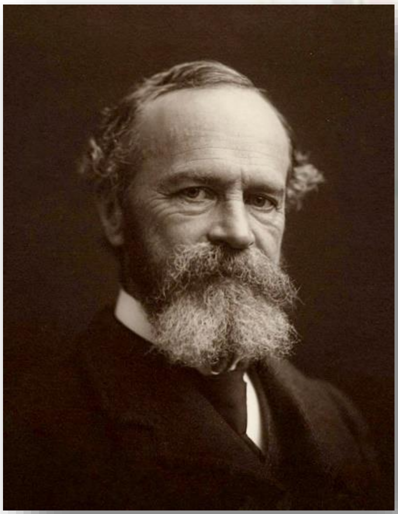
ويليم جيمز

نيمه پېړۍ وروسته ووچي د امريکي سيکالوجي پوه ويليم جيمز(William James) د دماغ او د هغه د دماغ او د هغه د "خبرتيا وياله" (Stream of consciousness) شرح کړ. مِل ممکن ددغي ابتکاري او رڼي کوونکي مفکورې په لور لومړی ګام پورته کړئ وي.

د مِل په نظر مونږ د منطق قوانين په شمېريزه استقرا سره کشف کوو. دغسي قوانين لکه د پېژندګلوی يا هوييت قانون (Law of identity)- چي يو څيز، چي په عين حال کي چي خپل ځان او بل څيز کېدلی نه شي- چي له ورځنۍ تجربي څخه ددوهمي درجي استقراګانو په ډله کي راځي. په ورته ډول د رياضياتو قوانين له حادثاتو نه زمونږ له استقرايي پوهني نه راوزي. د يو د عدد حکم د مفردو څيزونو له مشاهدې څخه راوزي. داسي هم د دوه عدد له جوړه څيزونو نه زمونږ له مشاهدې نه راوزي. دغه دوه حکمونه په اساس کي سره تړلي نه دي، يا دا چي د يوه لړ رياضي شعارونو څخه راوتلي دي، ددې مانا دا ده چي ۱+۱=۲ يوازي له تجربي څخه

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

استقرا ده. دا په هیڅ ډول په منطقي یا په ریاضي لحاظ "ضروري" نه ده. دا استقرايي پوهه ده لکه هسي چي "ټول قوګان سپین دي." د مِل په نظر ممکن مونږ یوه ورځ کشف کړو چي ۱+۱ دوه نه کیږي، خو څنګه چي مونږ ډیري تجربې لرو، چي ۱+۱ = ۲ کیږي، مونږ د هغه له رښتین توب نه په ډېره لوړه درجه متیقین یو.

مِل دلته په واقع کي د خپل پلار پر ضد غږیږي، چي هغه د ریاضیاتو په هکله نومپال *(nominalist)* وو. د هغه په نظر ۱+۱ یوازي د ۲ تعریف دئ. ټول ریاضیات پر دغسي ساده تعریفونو بنا دي. داسي هم سټوارټ مِل د نونسمي پیړۍ د ډېرو ریاضي پوهانو له خوا تر انتقادونو لاندي ونیول شو، په شمول د کیمبریج پوهنتون نامتو پروفیسر ویلیم ون ویل له خوا، چي هغه د نیغي پوهي *(intuitionalist)* پلوی وو. د نیغي پوهي د پلویانو په نظر مونږ هیڅ درک کولی نه شو چي ۱+۱ له ۲ سره برابر نه دي. هغه په غوځه توګه د پوهېدلو وړ نه دي. نو ۱+۱ دوه کیږي. حتمي ده چي همدغسي وي. بله لار نه شته. ټول ریاضیات ددغسي بنسټیزو بصیرتونو په پوره رښتین توب باندي بنا دي.

مِل ددوی په وړاندي استدلال وکړ چي د نړۍ په اړه زموږ پوهه اوس هغه نظرونه دي چي له پخوا د درک وړ نه ګڼل کېدل. په ټوله منځنۍ دوره کي د درک وړ نه وو، چي مځکه ګردی ده او د لمر پر شاوخوا راګرځي. د نیوټن د جاذبې تر مشاهدې پوري د درک وړ نه وو چي مځکي تر اوږده واټن پوري عمل کاوه، چي په هغه سره یې د سپوږمۍ حرکت متاثر کاوه.

نیکولای لوباچفسکی

د مِل د ریاضیاتو تجربي نظر له ستونزو سره مخامخ شوه. په تجربي پوهي پوري د عددونو مربوط کول غټ مشکل د ریاضیاتو اصلي ماهیت دئ. زمونږ په تجربي نړۍ کي د ځیزونو محدود یا معین *(finite)* اعداد دي. له بلي خوا مونږ پوهیږو چي هلته ډېر نامعین عددونه شته دي. له نوي هندسي نه هم ورته اعتراض جګ شو، چي په دې وختو کي د روسي ریاضي پوه نیکولای لوباچفسکي *(Nicolai Lobachevski)* کشف کړئ چي هغه د امپیریسیزم د ریاضیاتو نظر ته به خنثی ورکوونکي ضربه ثابته شي. لوباچیوسکي ښودلې ده، چي د اوقلیدوس هندسه چي په هواره سطحه کي د تطبیق وړ ده، د هندسي یوازنی شکل نه دئ. نوري پوره بیلي هندسي هم شته چي په منحني سطحو کي د تطبیق وړ دي. په فزیکي نړۍ کي دا زیاتره ارتباط نه لري. د ریاضي فضا او فزیکي فضا په هیڅ حال کي سره تطابق نه لري. دلته تجربه او ریاضیات سره جلا ځیزونه دي.

جان ستیورت

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com